

Сивий

Валерій Шевчук

1.

Ось він іде, думаю я, дивлячись на його забрюхану штанину — чоловічок з білою борідкою, в чорному капелюсі і з чорною парасолькою; чоловічок цей наче ворон; здається, ось-ось змахне він крилами, кра-кра, чую я над головою — летить ворон, сивий, з білим дзьобом, у нього малі чорні оченятка, летить бозна-куди, хоч я й здогадуюся куди; вогники спалахують ув очах; навколо весна, висипали бруньки на деревах; весна летить у мене над головою, голубокрила й добра, з цим малим сивим вороном у лівому оці. Вона хоче струснути його на землю; лящать синиці — веселі сльози, які, певне, байдужі цьому малому сивому чоловічкові з парасолею. Бо він зі своєю парасолею й калошами — тінь далеких, неповоротних часів, він смішний, як смішний ворон серед блакитного неба.

Я переходжу вулицю й наздоганяю старого. За "тінню далеких часів" поспішає висока, худа, теж у темному постать, але постать ця (тобто я) нічим не різниться від сотень інших — не хочу бути "тінню далеких часів", хоч до того чоловічка я й справді маю інтерес. Але це звичайна цікавість — на вулицях завше є люди, котрі впадають у вічі; він тримає дерев'яну валізку, борідку виставлено наперед, очі прижмурцем; ні, вже минули часи, коли можна було підійти до людини на вулиці і, скинувши капелюха, відрекомендуватися. Треба очікувати випадку, якого може й не буде: люди котяться одне повз одного, як швидкісні трамваї, оточені огорожею — до них є підхід тільки на зупинках.

То й справді чудна забаганка: побачити людину і захотіти зійтися з нею; дивний, кажу, спорт. Але у вільний від роботи час (я вчитель, окрім того відвідую обласне літературне об'єднання) треба знайти собі й хобі, наше століття — це цілковите хобі, а я вже такий вдався: не різнюся ні від кого.

Вулиця холодна й майже порожня, я свищу під ніс: ф'ю, ф'ю, ф'ю, — як той вітер, і кочусь перекотиполем до своєї парубочької квартири чи до котрогось із знайомих.

2.

В мені живе цікавість до людей. В мені є оце прагнення обійняти світ і з усіма бути на "ти". Але зараз я самотній — душа моя живе десь там, на білій із сірим сподом хмарі, вона виглядає там свого вітру і чекає на нього.

Поки що йду за цим старим: мені треба, щоб він десь спинився. Щоб він захотів випити пива чи завітав у книгарню. Щоб він затримався біля кіоска і купив собі газету чи конверта. Тоді я став би за ним у чергу і вже так між нами виникла б спільність. Ми пішли б далі вже трохи знайомі — в мене ненадійна нитка в руках, а в нього в пам'яті я — одне із сотень обличчя.

Ну от, старий мій, здається, зачепився. Так воно і є. "ПЕРЕДПЛАТНІ ВИДАННЯ". Старий входить у двері. Я вже майже знаю, що він читає: Тургенева чи Толстого — і

зайшов спитати про передплату. Він уже сто років читає Тургенева й Толстого, а може, Олеся й Нечуя-Левицького, а може всіх разом... Він може нічого й не читати — збирає тільки чудну колекцію і вечорами милується з неї. Навколо тепло й тихо, гуготить грубка, співає у клітці канарка, а навколо тепло і тихо, і на полицях сплять книги.

Я підходжу до передплатного магазину. З дверей ледве не вивалює на мене мій чудний дідусяк. Еге ж, я запізнився. Я завжди запізнююся. Старий іде собі хідником, а я маю незвідь для чого зайти до цього магазину й собі.

Сьогодні воно так і буде. Сьогодні вже годі мені блукати по вулицях. Можна зайти у винарню, випити сухого вина, повернутися додому, зняти зі стіни гітару і, дримбаючи довго й одноманітно, співати пісеньок, які склав я сам. Мода їхня перехідна, бо поки що єдиний чоловік, котрий ними захоплюється — це також я.

3.

Сутінок. Моя кімната заповнюється ним і все від того міражне. Сутінок. Плаче за вікном річка. Шумить однотонно й байдуже. Мені ж здається, що плаче. Я сиджу сам. Довкола тиша. За стіною балакають хазяї цієї хатки, що в ній я наймаю кімнату. їхній гомін, як туркіт голубів. Вони говорять, певне, про кріликів, яких завели собі цілу ферму, і голову собі сушать чим їх прогородувати. Доки не виросте зілля. Зілля вже в дорозі, воно ось-ось спалахне від землі й осяє все навколо. Я сідаю до столу коло вікна і, не засвічуючи світла, пишу пісню. Пісня про весну, бруньки і про ворона, котрий дивується на ці бруньки. Слова ллються з-під олівця вільно й легко. Це невелика робота. Більшу я матиму завтра. Зайду в клас і скажу: "Сьогодні, діти, ми вивчатимемо кореневі чохлаки". Вони хихотітимуть чи з корневих чохлаків, чи з моєї погано вив'язаної краватки. Тоді я загорлаю так, що мені потім у вухах дзвенітиме: "ТИХО!" І стане тихо. Замерзнуть перелякані фізіономії, хто розкрив рота, так і лишиться з розкритим ротом, хто скорчив гримасу, так і лишиться зі скорченою гримасою. "Сьогодні ми вивчатимемо, — скажу я педагогічним голосом, — кореневі чохлаки."

Я знімаю гітару. Хазяї за стіною вже перестали розмовляти про кріликів. Навколо сива тиша. Шумить річка. Мені здається, що плаче. Я бринькаю струнами й наслуховую звук. Гітара теж плаче, вона сьогодні хвора. Накручую струни, сподіваючись видобути з неї чисті звуки. Торкаю пальцем струну. Струна хвора. Я КРУЧУ й кручу гвинта, аж доки не з'являється між сивих сутінків чистий звук. Знову торгаю струну. Звук чистий, як березовий сік. Він крапає чистою краплею, і мені на душі тепло. Але струн сім. І шість з них хворі. Я беруся до другої струни, і її хворий стогін робить мене сумним. Але пісня моя не сумна. Вона гарна й радісна. Про весну, бруньки і про ворона, що як порошина в оцій весні. Я торгаю й торгаю струну. І пливу разом з її хворим стогоном у весну. У світ коріння, води й розбудженого гілля. У світ, що готовий спалахнути зіллям. Цього зілля чекаємо ми всі: я, і хазяї, і крілики, яким нічого їсти, і ці струни. Тоді вони й за-звучать по-справжньому і не треба буде так довго крутити гвинти. Чистий звук провисає в кімнаті. Я слухаю його, і мені знову теплішає на серці. Ще п'ять струн чекають моїх пальців. І пальці торкають їх усі разом. Чисті звуки з хворими, вони дивно змішуються, і я розумію — пора заспокоїтися. Відкладаю гітару і рву на маленькі

клаптики свою пісню. Еге ж, ця пісня невдала.

4.

Жовтий оркестр тягне білу, безмежно сумну нитку. Горять труби, сонце в тому дні теж наче труба з оркестру; світло і свіжо, чудовий день, в якому нічого чорного. Але чорного більше, ніж треба: ми зібралися на похорони нашої вчительки географії. Вона лежить у труні, в глибині душі мені здається, що все те, що відбувається навкруги, дивна містифікація. Адже вчителька географії, яку я знав і яку бачив кілька днів тому, зовсім несхожа на ту, в труні. Довкола родичі, вчителі й учні, і я раптом усвідомлюю, що сьогодні не зайду до класу і не скажу тої фрази про кореневі чохлаки. Бо навколо жовта музика і біла нитка, і чорна мелодія, темні обличчя — здається мені, начебто летить у небі ворон. Він великий і могутній, покриває всіх нас, бере нас у свої крила, і ми летимо в жовтому, випроміненому від труб оркестру, промінні. Я трохи непокоюся, підходжу ближче — мене покликано нести труну; довкола стоять учні, посерйозні-лі й незвичайно тихі, і мені здається, що я проходжу до свого вчительського столу. "Кореневий чохлак!" — чую я позад себе і різко обертаюся. Хтось промовив ці слова — он які вони дивовижно тихі й сумні, ці наші учні; зрештою, це могло мені і здатися: уроку ж я ще не розказував. Я промацую обличчя, що стоять довкола: одне, друге, третє, четверте, скільки їх тут зібралося! Всі урочисто смутні, урочисто завмерлі, всі ледве не плачуть, і я знову повертаюся, щоб наблизитися до труни — ось-ось її мають виносити.

Але щось непокоїть мене, і я знову озираю обличчя: всі ті, під стінами, всі серед хати, всі в другій хаті, а туди далі, в другій хаті, стоять стелажі, повні перестарілих чорних книжок. Коло стелажів стілець, а на ньому дивно скручена чорна, маленька постать. Виставлено вперед білу бороду, блищать трохи хижо оченята, біля ноги, взутої в калошу, обперто чорну парасолю; я зупиняюся, як укопаний: ось він, той чу-датий старий, за яким ходив я учора кілька годин. Він не дивиться на мене, ні на кого, сидить біля стелажа, наче лялька, бороду виставив наперед, очі незмигні; він як ворон серед цієї жовтої музики! І мене раптом струшує мороз. Я не знаю цього чоловіка, я зовсім мало знав і покійну вчительку географії, але між цим старим і вчителькою географії є якийсь зв'язок. Вони, може, родичі, давні знайомі, він дружив з її давно зниклим чоловіком; я хапливо сотаю ці нікчемні нитки — у світі все надто дивно збудовано! Там, на стелажах, думаю я, старі видання Тургенєва і Толстого, там старі видання Олеся й Нечуя-Левицького, і цей чоловік даремно сидить отут. Мені самому цікаво прозирнути ці книги, але в такий мент, думаю я, це було б украй негречно: прийшли ми сюди не для того. До мене підходить директор, він у темному, а на обличчі смуток і здивування. "От бачите!" — каже він мені і розводить руками. Еге ж, додумую я його думку, таке життя! Таке воно дивне, бо все може раптом стати з ніг на голову, або й зовсім зійти на пси. Все, що було звичайне й буденне, набере раптом незрозумілого змісту, і ми станемо дивні й оголені. Я стою поруч з дідком. Він незворушний так само, над ним ряди книжок, коло мене — директор, коло директора кілька родичів вчительки географії, коло них учителька хімії і вчитель історії. В нього посмикується ліва брова, а

губи кривляться. Коло нього ще кілька родичів, кілька сусідів і вчителька математики. Широка й роздольна, вона стоїть, як пам'ятник.

Жовті звуки зникли. Всі заворушилися. Я підходжу до труни і зазираю в середину. Сиве волосся, ніс, заплющені очі, воскова шкіра, я дубію: переді мною вперше так близько труп. Але я не належу собі. Коло мене вчитель історії, директор і родич, які теж не належать собі. Ми стаємо на чотири боки, кожен на кінець труни, і виструнчуємося, наче на параді. В кутку біля стелажа чорний дідок. Він уже стоїть. Але стоїть спиною до нас. Голова його задерта, і я раптом розумію: він зважився на те, на що не міг зважитися я. Так, він читав надписи на корінцях. Ліва його рука вперлась об парасоль, і від того він здався однокрилим вороном, який тільки й залетів у цю господу, щоб прочитати назви на корінцях.

— Ну, взяли, — тихо командує директор, і мені в плече врізається ріжок труни. Я дивлюся перед собою з невимірним здивуванням і відчуваю себе Дантом. Еге ж, я маю спуститись у пекло, і там чекає на мене бозна-що.

5.

Ввечері я знову торгаю струни гітари. Дві з них звучать ясно, а п'ять хриплять. Я хочу співати. Надто багато накопичилось у мені чорного. Тому я й хочу співати. Кручу гвинта, одного, другого й третього. І моя гітара очищає свій голос. Вона, як співак, котрий захрип, але, вже одужує. Чотири струни звучать уже чисто і ясно. Троє хриплять. Я надаремно кручу Гвинтами. Зрештою, я розумію, чого мені бракує. Хочеться вернутися до тих книг...

Коли ми' сіли за столи, сивого чоловічка в хаті не було.

Але коло стелажів стояв його стілець, і я позирав туди защораз.

Чорна мала постать, сивий ворон спустився з неба, сів і відставив крило. Воно в нього трохи хворе, те крило, він сивий і давній, і не мені його збагнути. Він завжди прилітає на такі випадки: летить і дивиться — біла борода; він летить, він знає куди летіти й коли, він над розклеєними бруньками садів; він тінь, яка падає від кожного з нас; він наше минуле й наше майбутнє — те, чого й боїмося; відставлена парасоля, черевики в калошах, обличчя висунуто наперед — в білій бороді, в білому волоссі, чорні очі дивляться трохи хижо; еге ж, він розіп'явся на стелажі, обхопив його обома руками і п'є з них сік. Прозорий сік з чорних палітурок, на нього летить з-за палітурок міль, нетлі, хоч зараз і не ніч, повзуть якісь жучки, яких мені треба знати, як біологові, але яких я не знаю. Все воно в цьому настрої, в оцих моїх чотирьох розладнаних струнах — плаче жовтий колір, жовтий оркестр і сонце.

Я знесилений. Але горить у мені й нетерплячка. Бо я незвідь навіщо тужу за покинутими в тій сумній кімнаті книгами. Я боюся за ці книги і теж бозна-чому. Хочу знайти свою пісню, але вона не дається мені й сьогодні. Я її ще заспіваю, але для цього треба наладати дорешти гітару. Щоб вона знайшла чистий і ясний голос.

6.

В неділю я зважився туди піти. Та сама дорога під гору, тоді — парк; день сутінний і вітряний; вітер розвіює мою одержу; дерева стоять принішклі й насторожені: чекають

від цієї весни чогось особливого. Вона все ще бариться, все ще вичікує, дерева теж зачекалися, здалося мені, бачу тугу їхніх витягнутих гілок і їхній неспокій. За парком — річкова долина, в якій тоне і в'ється, і блискотить величезна, довжелезна рибина, ряхтить лускою і по ній плывуть човни. Вона сіра сьогодні, як і небо; сонце в тому небі, як човен на річці, дивний, золотий і схвильований.

Входжу в завулок. Тут нещодавно пролилася жовта музика. Це все-таки негречно приходити туди так швидко. Мене можуть вигнати звідти в три шиї, і я їх не засуджу. Але мене тягне туди неясна сила, якій не можу опиратися. Все-таки в мені й досі не погасла ця дивна тривога, біль і занепокоєння. Хочу стати перед тим стелажем з чорними книгами, хочу щоб і на мене вилетіла міль, нетлі і поповзли оті жучки, назви яких не знає жоден біолог. Хочу розвести підняті руки і обійняти той чорний стелаж.

Я в цьому місті ще гість, в мене немає тут жодного родича, я поки що самотній. Але я майже прийшов до цього обжитого жовтою музикою дому. Ман-дрованець, навіть, без торби за плечима, який нарешті запраг спокою. Мандрованець, якому годі блукати по світі і пора знайти захиста. Там за тими стінами — книжки, які простояли тут сотню років. Вони мають простояти ще сотню років, але їхній господар ще має знайтись.

Сіре, схоже на страх, щось забобонне, тихе й сиве, щось незвичайно беручке обхопило мені серце, щось невизначено застигло, як цей хмарний день, як цей вітер, що розвіює на мені одіж, бо я стою завмерлий і зніяковілий; сиве щось, як безсилля, забобонне, хоч я найменше вірю забобонам; сіре листя падає мені в ноги; я виструнчений і заляклий, в мені все стогне, вітер кошатить моє негусте волосся; стоїть переді мною обмитий жовтою музикою будинок, половину його віконниць зачинено, хвіртка розчахнута, від неї тягнеться стежка, потоптано учнями газони пообіч стежки, на них висіялася трава. Я зводжу голову, бо те, що я побачив... так, дивні бувають у житті випадковості, дивні збіги, весь цей світ дивний; там, у дворі, перед входом, на ганку стоїть невеличка постать, обперта об чорну парасоль. Ноги взуті в калоші, білу бороду виставлено вперед, на голові темний старий капелюх. Коло ганку — саморобний візок, на ньому щось доверху накладено і запнуто рядом: сивий ворон прилетів на цей ганок і спинився; в мене немає в грудях повітря, а він стоїть собі і спокійно розмовляє з грубим чоловіком у формі цивільного льотчика. Я впізнав і ворона, і цивільного льотчика — це й є той родич, котрий ніс нещодавно зі мною труну (набрякле вухо і шматок шиї, профіль, котрий приснився мені навіть учора); так, я був зайвий біля цього дому — треба мені вертатися назад. У свою кімнату, до своєї гітари, наладнати її нарешті і заглушити розмову про кріликів, яку й досі ведуть хазяї хати, в якій я мешкаю. Мені треба заспівати і забути про всі свої забаганки, вони сміху варті, адже все, що є — те є, наладнований порядок речей, — це як наладнована гітара. Адже немає нічого дурнішого, як блукати вулицями і сподіватися зустріти собі цікавих знайомих; їх я й матиму, але в звичайнісінький спосіб — треба вжитись у життя цього міста.

7.

— Агов! — гукає до мене чолов'яга у формі цивільного льотчика. — Заходьте, не

минайте!

Ну от: золота приключка здійснити те, що намислив. Але я, як завжди, запізнююся. Дідок, побачивши мене, запоспішав, сплюнув на долоні і взявся до свого візка. Покотився разом з візком мені назустріч, і я постояв коло хвіртки, щоб він виїхав. Зирнув на мене чорними своїми, трохи хижими оченятами, і я вловив у них глум і прикрість. Еге ж, він уже знає й мене, але я йому смішний і прикрий, я йому непотрібний. Він не зволив, навіть, привітатися, розвернувся з ущерть набитим отими книгами візком та й подався геть.

Я зайшов у хвіртку. Не хотів дивитися вслід тому візку і впряженому в нього ворону. Бо ворони, впряжені у візки, мені нецікаві. Хай вони собі котяться порожніми шосівками і хай ховають у своїх возиках хоч би й золото.

— А я вас побачив зразу, — весело каже чоловік у формі цивільного льотчика й підморгує. — Ходімо вип'ємо. За упокій цьоці. Продав тут таке барахло!

Він сміється, аж труситься все його велике, вгодоване тіло. І я відчуваю, що стаю покірливий і благий. Так, я піду пити з цим чолов'ягою за упокій його "цьоці". Я програв сьогоднішній день і мені аж ніяк не хочеться повертатися до своєї розладнаної гітари.

Заходжу в дім. Нещодавно він був ущерть набитий людьми. В середині й досі смак смерті. Всі речі, стільці, стіл і, навіть, шафа, як сироти. Сиротою — скатірка, котра звисла одним краєм до підлоги. І вже зовсім осиротілі стелажі, ще годину тому повні книжок. Я підходжу до них: до мене вилітає кілька метеликів молі. Я відсахуюся. Коло порога стоїть чолов'яга у формі цивільного льотчика й регочеться.

— Скільки я тому старому продав молі! — каже він. — Пуда з два.

Я вертаюся додому захмелений. Здається, я знайшов собі в цьому місті першого приятеля, хоч, може, й не того, кого хотів. Вітер дме десь високо над головою, а тут, де я йду, тихо. Зовсім тихо, і я наче огорожений невидимою стіною. Я йду, злегка похитуючись, — в мені палає темний, як гайвороння серед неба, вогонь. Те гайвороння серед неба кричить. Його багато. Воно метушиться й міниться. Наче в калейдоскопі. Його потреби і його болі недоступні мені. Там, де воно літає, розгульний вітер, і йому треба боротися з тим вітром. Я ж іду в затишку. Оточений зусібіч прозорою стіною, котра рухається разом зі мною. Ми повільно йдемо через порожній парк, я і ця стіна. Знову хочу подивитися на ту сіру рибу в долині, що має ряхтіти лускою, як змії. Я хочу відчувати на обличчі свіжий подих весняного вітру. Бо він очищувальний, він молодий, я теж під цим сонцем молодий, і вже, здається, не боюся самотності. Бачу себе там, наприкінці алеї, над урвищем, високого й худого і в темній одежі. Вітер розмаює її, і я наче середньовічний співак, котрий вийшов із бандурою на могилу. Йому стеляться перед очі чудові краєвиди, він на тій могилі сам, і від того, що все це є, що над головою небо й сонце, що кричить гайвороння, що дзвенять жайворонки, свистять байбаки, мостить на голому гіллі гніздо ремез — від усього цього йому плакати й сміятися хочеться. І його пальці тягнуться до струн, вони тремтять, такі голодні й пожадні, горло пересихає від дospelіої вже в грудях пісні — він співає. Співає для себе, а мо' й для

всього цього: землі, птахів і людей, котрих, може, й не видно навкруги, але котрі живуть і дихають. І кожній бадиліні, і кожному подихові вітру. Їх, як тої трави, і вони стеляться хвилями у безмежному просторі.

Але в мені живе ще й цей біль, він, як той старий із візком: постать з парасолею і в калошах, везе напханий мудрістю візок, і не дивиться ні на кого. Їй досить цього ходу й цього візка, бо там його щастя, яке він вирвав з-перед носа в іншого. Той інший так і лишився, а він котить возика, радісінкий і щасливий. Знайшов те, чого шукав аж до цього дня; ціле життя від однієї хати до іншої, ціле життя шукав скарбу. Нарешті той у нього на візку, і старий, не зважаючи на похилий вік і на втому, біжить порожніми вулицями, котячи перед собою всі чотири щасливі колеса.

І я тут, над кручею, зеленію від світлої заздрості до того старого. Я зовсім зелений під цю хвилю. Навколо дихає зелена трава. Ще кілька день і зазеленіє цілий парк, ціле місто і ціла земля. Все потоне та заспокоїться в цій зелені, тільки я один ще чорнітиму — тим сивим, яким був досі отой чудний дідок, стану я. І шукатиму вже свого скарбу. Може, й сто літ, але обов'язково його знайду, хай би мені довелося пролітати у воронячій одежі всі ці сто літ. На сто перший рік я знайду все, що хочу, я повернуся додому, зніму зі стіни гітару і заспіваю. Всі струни стануть тоді чудово наладовані, в мене буде молодий голос, і я співатиму цілий вечір, забивши безконечну розмову про кріликів за стіною і остаточно вирішивши всі оці пречудні гризоти.

1974 р.